visat.

Tardor 2020

El pes del silenci. Conversa amb Roser Rosès

Judit Figuerola

«Vaig voler esborrar la llengua russa de la meva memòria», Roser Rosés

La primavera del 2019 em trobo amb una bona amiga que em porta un regal d'aniversari molt especial: el llibre de Roser Rosés *Trenes tallades*. El periple excepcional que s'hi narra em commou i, gràcies a la intermediació d'Helena Vidal –amb un paper determinant en la publicació de les memòries d'aquesta «nena de Rússia»–, contacto amb Rosés i li proposo d'aprofundir en els records desgranats a l'obra.

Pel desembre, m'acull a casa seva. Parlem a la seva habitació, un espai no gaire gran; de fet, com ella mateixa, que també és una dona menuda. De seguida m'adono que, malgrat els noranta-tres anys, té una memòria prodigiosa i encara bull d'energia i projectes. Seguint el fil narratiu del llibre, li plantejo un seguit de preguntes que divideixo en blocs:

INFANTESA

Comencem parlant dels anys abans de marxar a l'URSS. Teníeu cap idea sobre què volia dir comunisme? Éreu conscient de la situació política?

Vaig tenir la sort d'anar a les escoles de l'època, que van ser molt trencadores i avançades per al seu temps, i t'ensenyaven bastant a raonar. Crec que vaig tenir sort de l'escola, i tant a mi com al meu germà –que era dos anys més gran–, els pares ens van portar a un centre excursionista que era ja de tipus escolta (Joventut Catalana). Tot això em va donar uns fonaments importants d'estimar allò meu, la terra. Els pares eren benestants. De primer vaig anar a les Escoles Franceses i, quan van inaugurar l'escola a prop de casa, ja durant la República, vaig anar a l'escola pública: Grup Escolar Mossèn Jacint Verdaguer.

Quines feines feien els pares?

La mare, com corresponia a l'època, mestressa de casa, cuidar els nens i fer de mare. El pare tenia estudis, era mestre d'obres. L'avi, que era molt exigent, el va fer començar a treballar com a paleta perquè aprengués l'ofici i després el va enviar a França per ampliar coneixements. El pare es va establir pel seu compte, però no era negociant. Amb motiu de l'Exposició Universal del 1929 va construir un edifici important –que encara existeix avui dia– al xamfrà del Paral·lel amb l'avinguda Mistral. Era un home amb capacitat, però sembla que la qüestió econòmica no va anar gaire bé. I aleshores, de la casa del carrer Floridablanca, que era de dues plantes, vam anar a un pis del carrer Font Honrada. Érem més a prop de l'escola i de la família, els oncles també vivien al Poble Sec, i jo m'hi vaig adaptar molt bé.

Pel que fa al meu coneixement de la situació política, recordo encara avui un cert (Joan Baptista) Solé i Bru, que tenia una mica d'influència política. I igualment puc dir que, quan era a la colònia de Pravda, a Moscou, i em van dir que venia (Joan) Comorera, sabia que era una personalitat destacada, tot i no poder precisar en quin partit militava. Amb els pares, recordo que anàvem al casal d'Esquerra Republicana a la Gran Via; durant la guerra vaig arribar a actuar-hi en una funció de teatre. Tota aquesta situació la vaig viure i també recordo els germans Badia i (Jaume) Aiguader, que va ser alcalde de Barcelona. Es veu que tenia molta memòria i em va quedar gravat.

LA GUERRA i EL VIATGE

I després va venir la guerra.

Que la vaig viure pràcticament tota, perquè quan vaig marxar cap a Rússia el novembre de 1938, faltaven només quatre mesos perquè s'acabés. L'impacte d'aquesta època va ser molt fort. I, de fet, estàvem segurs que tornaríem en acabar la guerra i aquest és el primer cop que vaig rebre: saber que no podríem tornar a casa... Els nens que havien anat a d'altres països sí que van poder fer-ho, però els que vam anar a l'URSS i a Mèxic, com que no hi havia relacions diplomàtiques, no.

Per què no us va acompanyar el vostre germà?

Per l'edat, perquè fins i tot jo vaig sortir amb documents on deia que, en lloc de néixer el 1926, havia nascut el 1927. L'oncle Víctor ho devia fer perquè fos més fàcil. El meu germà tenia dos anys més que jo, ja era gran. Tingues en compte que els nois de la lleva del biberó

només en tenien setze.

I n'estàveu contenta? La cosina Lola va marxar amb vosaltres?

Sí, molt. Jo tenia en gran estima la tieta Maria i em vaig sentir afalagada de poder acompanyar-la, a ella i a la seva filleta, la Mavi, que tenia tres anys. La cosina Lola era de part de l'oncle i venia de València (Benigànim); però ens havia visitat sovint a Barcelona i ens coneixíem. La majoria dels companys de viatge eren nens asturians i bascos i eren molts els que hi anaven amb els germans.

En arribar, vam passar la quarantena a Leningrad (Sant Petersburg) per una qüestió sanitària, i després continuàrem viatge a Pravda, a la rodalia de Moscou. La tieta vivia amb els adults, però amb la cosina Lola més d'un cop vam compartir habitació a la colònia.

1a etapa: PRAVDA. COLÒNIA NÚM. 1

Quins records teniu de l'escola i dels mestres espanyols (i més concretament d'August Vidal i la seva dona, Lina Fernández)? I dels vostres companys?

La mare de l'Helena era mestra de Primària; per tant, a mi no em va fer classe. Pel que fa a l'August Vidal, era el nostre professor de llengua i literatura espanyola. Encara recordo l'exercici de l'efemèride (aquesta paraula, sempre que la sento, em fa pensar en ell), que ens feia rumiar, i la poesia en català que vaig gosar escriure per a la seva classe.

A l'hora d'expressar-me, per exemple, jo havia après català i castellà, i vaig notar que el castellà dels meus companys era molt diferent del que jo sabia. D'altra banda, quan parlaven rus, per exemple, em feia gràcia que tinguessin dificultats per fer les declinacions acabades en m (que n'hi ha moltes), mentre que per a mi, com a catalanoparlant, això no comportava cap problema. També m'adonava, sense considerar-me més sàvia, que tenia un altre nivell que els companys de curs.

Recordo com a agradables tres mestres: l'August Vidal, que era català (i això sens dubte hi va influir molt), l'Arrom, que era mallorquí, i l'Arregui, un asturià. Amb el temps m'he adonat que potser el que tenien en comú era el fet d'haver pogut tenir una bona formació com a ensenyants. Perquè n'havia tingut d'altres, com és el cas del professor que em va fer l'examen d'arribada i que em va fer baixar de curs perquè no vaig saber què volia dir una paraula en

castellà, que mai no em van entrar bé; em va doldre haver de repetir curs amb l'únic argument que «havia d'aprendre millor el castellà». Amb dotze anys ja t'adones si les coses tenen sentit o no. Suposo que havien de formar el personal castellanoparlant que havia emigrat perquè fessin la feina i no tots se'n sortien igual de bé.

Recordo també la intervenció d'una noia, que a la classe d'història va preguntar per què sempre guanyaven les guerres, els russos. Era una matèria que no m'agradava, la història: només s'explicava per mitjà dels conflictes bèl·lics i la meva experiència de la guerra havia estat tot menys positiva. Per bé que l'educació era bona, no era gens crítica. En aquest sentit, la meva escola de Barcelona, en temps de la República, havia estat molt més lliure.

Com valoreu l'educació rebuda?

Estic d'acord que a l'Espanya franquista mai no hauríem gaudit de res de semblant. Una curiositat: era l'única noia que sabia alguna cosa dels escacs perquè el meu germà hi era molt aficionat i jo sabia bellugar les peces; allà en vaig aprendre molt més. És cert que teníem a la nostra disposició tots els tallers que volguéssim. La meva afició era la dansa i vaig poder fer clàssic i folklòric. Fins a l'inici de la Segona Guerra Mundial van ser un parell d'anys macos. Bé, l'única cosa que va trencar aquest temps de joia va ser la mort de la cosineta Mavi, que provocà un trencament fort amb l'allunyament de la tieta de la colònia.

Parlàveu amb algú en català?

Amb l'August Vidal, mai. Nosaltres no teníem contacte amb els professors més enllà de les classes. Vivien en un pavelló a part. Estàvem en contacte amb els companys de la nostra edat i amb els educadors russos que teníem a cada planta. De fet, n'hi havia una de molt antipàtica que un dia em va fer plorar renyant-me: «Vés a saber si la teva família encara és viva i, en canvi, tu et comportes d'una manera inadequada». Per contra, recordo un altre educador que tenia una màquina de fotografiar, que aleshores era un tresor, i compartia aquesta afició amb nosaltres. Es notava que estimava els nens.

Ni amb la tieta parlàvem català, i això que aquí sempre hi havíem parlat. Penso que era perquè no convivíem. Aquest va ser el motiu del primer desànim seriós que vaig viure a la colònia només arribar-hi: prendre consciència que la família pràcticament no existia. La

meva cosina Lola, que a València ja vivia entre dues aigües (perquè la seva mare era castellanoparlant), es va adaptar molt més de pressa que jo al castellà. De fet, recordo que la tieta tenia una màquina d'escriure i jo vaig escriure el meu nom en castellà: Rosario. Fins i tot, ara que hi penso, recordo que deien que hi havia un noi català a la colònia (més gran que jo) i jo el mirava de lluny amb simpatia. Però no et sortia de parlar català. L'ambient no era propici.

I l'aprenentatge del rus, com el recordeu?

Vam començar només amb la llengua i després vam començar a fer la geografia també amb una professora russa. No te n'adones, de com aprens la llengua. Tampoc teníem contacte amb nens russos. Ho vam fer gràcies als professors, als educadors, a les xerrades, al cinema... Per a mi no va ser cap problema, en absolut.

2a etapa: L'EVACUACIÓ A LA RIBA DEL VOLGA

Vau marxar tots els de la colònia cap a Kúkkus, aquest poblat desallotjat on vau anar a parar?

Sí, tots vam marxar. El que passa és que alguns havien desaparegut amb anterioritat. Suposo que era gent que havia tingut alguna errada política i no interessava que continuessin allà. Jo recordo dos casos: un professor i un intèrpret. Pel que fa als nois, hi va haver algun problema disciplinari, però res de greu. Ara, això sí, als que no volien estudiar se'ls derivava a la formació professional per entrar al món del treball; la majoria dels nois (no tant les noies) optaren per aquesta via.

S'hi van afegir també nens provinents d'altres colònies. Havien deportat els alemanys que vivien al poblat. Vivíem en cases particulars i vam passar moltes penúries. Quan ja érem a la riba del Volga, l'any 41 i 42, recordo que els mestres venien diferents. Tots plegats ens vam deixar una mica a conseqüència de les misèries, el fred i la gana que passàvem... A mi em sabia greu veure els mestres en aquesta situació trista. Perquè jo no em veia a mi mateixa, i a les companyes les tenia a prop i no me n'adonava tant.

Continuàvem sense tenir relacions estretes amb els professors. T'explicaré una anècdota: anàvem amb llums de petroli perquè no hi havia electricitat; però els vidres –que evitaven que el combustible fumés– es trencaven i no hi havia recanvis. Així doncs, el fum dels llums ens tacava la pell. Jo no m'hi havia fixat, però un noi em va comentar que calia que em rentés les orelles, que les duia

ennegrides. Recordo el voltant dels ulls dels mestres amb uns cercles foscos. Amb l'August Vidal, com que era pèl-roig, encara es feia més evident.

Van morir molts nens, va ser una època molt dura. Estudiar era principal, però calia col·laborar per a l'organització de la colònia. En el vaixell ja ens van classificar per grups i ens assignaren diverses tasques. Ja no era una vida de nens aviciats. A Kúkkus vaig ser-hi un any més o menys. Com que la meva cosina Lola es va posar malalta (va tenir una afecció pulmonar) i la van portar a l'hospital, vaig quedar ben sola. Suposo que per això vaig fer aquell cop de força i vaig demanar a la direcció que em deixessin marxar cap a l'Àsia Central per mirar de reunir-me amb la tieta Maria i el seu fill, que havien estat evacuats a l'Uzbekistan.

No us va saber greu deixar enrere la gent que havíeu conegut fins aleshores?

No havia intimat amb les companyes, deixant de banda la meva cosina. En canvi, quan vaig ser al nord de Crimea, sí que vaig fer amigues russes. Potser la causa era la meva manera de ser: jo era bastant tímida. Afortunadament, la vida m'ha fet canviar.

Però éreu decidida i, veient com van anar les coses, vau tenir molta sort.

Vaig marxar de Kúkkus amb dos soldats espanyols que venien a buscar els seus fills per portar-los amb les seves mares a Taixkent, la capital de l'Uzbekistan. I fins i tot va ser maco perquè durant aquell llarg viatge ens ajudàvem. Anava amb els dos soldats i els seus fills, tres o quatre criatures, tots més petits que jo.

He tingut molta sort, això és ben cert. Quan ens vam retrobar amb la tieta, a Kokand, sí que vam poder conviure: dormíem tots tres en un mateix llit (amb ella i en Víctor, el meu cosinet). Fixa't si convivíem!

3a etapa: KOKAND (UZBEKINSTAN) i CRIMEA

Què en destacaríeu, d'aquella època?

Hi havia dos col·lectius d'espanyols a Kokand. Nosaltres érem al de la part alta. Eren temps difícils i tothom feia el que podia: sempre hi havia gent que vivia més bé i d'altres que ho passaven pitjor. Vam protestar perquè les autoritats ens tenien pràcticament abandonats. I aleshores vam aconseguir que ens posessin el menjador i jo vaig fer-hi d'ajudant de cuina. En aquesta vida sempre s'ha de lluitar.

Quan era a Kokand, vaig fer una mica d'amistat amb la filla del cuiner, la Rosita Vilaseca, que era de l'altre col·lectiu. Perquè en el meu no hi havia ningú de la meva edat. Però, és clar, no arribes a consolidar cap amistat perquè has d'anar amunt i avall. Tot es trenca.

Coincidint amb la reculada de l'exèrcit nazi, vau ser traslladats a Crimea.

Vam anar a parar al kolkhoz Nikolàievka, al nord de Crimea, on vam tenir molt bona acollida, i és quan més contacte vaig tenir amb els russos. A Kokand havia treballat en un taller amb russos, però poc temps. Després vaig passar a treballar a la cuina del menjador, on tots eren espanyols.

La feina que hi havia era la del camp, eren pagesos. Em vaig unir a un grup de noies de la meva edat i aquí sí que vaig fer-hi un parell d'amigues, la Kàtia i la Zina; amb el temps vaig assabentar-me que el pare de la Kàtia –la família sovint m'acollia a casa– era el president del kolhoz. Per a ells era impossible sortir del país i no sabien res de fora. Per això els interessava tant que els expliqués com vivíem nosaltres. Va ser el lloc on em vaig trobar més a gust i aquí ens va arreplegar la fi de la Segona Guerra Mundial: quina alegria més gran!

Ens estàvem també en cases privades. De fet, la nostra khata era una caseta tradicional amb un porxo on hi havia dues portes: a una banda hi vivia un matrimoni jueu, i, a l'altra, nosaltres. Hi vivíem la tieta, el meu cosí i un home vidu amb el seu fill, que s'havien unit al nostre grup familiar. Eren cases molt senzilles, realment, amb els terres de fang.

La meva cosina Lola, després de retrobar-nos per atzar a l'estació de tren, em va explicar que la colònia encara existia, però que ara era una casa per a joves situada a Bólxevo (dins la regió moscovita). Les autoritats russes sempre es van responsabilitzar i van mantenir el compromís assumit. Deixant de banda la part humana, en la qual jo sempre he cregut –perquè estic convençuda que a tot arreu hi ha bona gent–, també hi havia la qüestió política. Els «nens de Morèlia», a Mèxic, no van tenir tanta sort com nosaltres.

LA REPATRIACIÓ I EL LLARG SILENCI

La repatriació sembla que no els feia gaire gràcia, a les autoritats russes.

No, efectivament. Ens vam assabentar per pura casualitat que l'oncle ens havia reclamat des de Mèxic. I vam aconseguir marxar el 1946, just un any després d'acabar la guerra. Va ser la segona i última expedició de nens que va sortir.

Amb els professors espanyols ja no vam refer el contacte. A Bólxevo evidentment la colònia s'havia reduït; érem molt menys i ocupàvem un únic edifici de fusta. Segurament, el personal de servei vivia a part. La novetat més considerable fou que havia desaparegut el privilegi de tenir el col·legi dins del recinte de la colònia. I vam començar a assistir a l'escola russa del poble. I va ser interessant, perquè hi havia una mica d'obertura: les esglésies van tornar a funcionar i vam poder veure algun casament i viure la Pasqua. Ens feia gràcia; tot és cultura!

Després de l'any i mig que passàreu a Mèxic, com recordeu la tornada a casa?

Amb molta il·lusió i molta por. L'adaptació va ser més difícil perquè ja tenia més consciència del que era la vida. I a més, jo tenia força informació sobre el franquisme: com a enemics que eren, mentre vaig ser a l'URSS te'n malparlaven. I el que ens deien era veritat: vaig trobar un país oprimit i ple de misèria. Vaig tornar el 1947 i encara hi havia racionament, que de fet va durar fins al Congrés Eucarístic (1952).

Vam haver de tornar a Nova York i d'allí navegàrem fins a Vigo. Portàvem documents falsos. El fet que al vaixell hi hagués també els germans Vidiella (amb un historial semblant al nostre) i que amb la meva cosina Lola fóssim dones probablement ens va salvar de més interrogatoris. Tant jo com els pares estàvem contents, però sempre vivíem amb por.

El meu oncle havia arranjat la documentació com si només haguéssim viscut a França i a Mèxic. A més de ser una persona privilegiada intel·lectualment (era un metge molt reconegut), havia de ser un home amb bons contactes, perquè jo no consto enlloc; es va ocupar, amb gent que coneixia d'aquí, que no figurés en cap llistat de nens que van ser a Rússia. Per als pares hauria estat molt problemàtic.

I vau haver de reaprendre a viure a casa vostra.

Estàs amb la família, amb qui penses que pots tenir tota la confiança, i no és així. I era per protecció, després ho he entès, però aleshores

aquest pacte de silenci, per més que ens beneficiés a tots, era incomprensible per a mi. Va ser molt dur, molt dur, molt dur…

Els pares, del que explico en el llibre, no en sabien res. I el meu germà, que fa dos anys que és mort, ho va saber gràcies a la meva feina com a voluntària del Museu d'Història de Catalunya. Tenint en compte que amb els pares van intentar passar la frontera, vaig suggerir al meu germà que s'unís al grup explicant aquesta experiència. Ho vam provar i va participar-hi un parell d'anys fent les seves xerrades. Li ho vaig proposar amb tota la picardia perquè s'assabentés del que jo havia viscut.

Ni amb el meu marit no n'havíem parlat mai, tot i que ell sabia que havia estat a Rússia, a Amèrica… Pensa que el meu home era poeta, escriptor, una persona molt desenvolupada intel·lectualment, que parlava molt. I res. Ho vaig esborrar perquè no hi havia ningú que em volgués escoltar. No hi havia interès a conèixer la meva vida. I la meva timidesa no hi va ajudar. Vaig pensar: doncs ja està; punt i a part.

Quan van crear l'associació d'exalumnes de les escoles de la República, ho vaig saber i me'n vaig fer sòcia. Vaig conèixer aquest, vaig conèixer l'altre… I vaig començar a barrinar: i si expliqués la meva història? A la reunió periòdica que fèiem, ho vaig proposar.

EPÍLEG: TRENCAR EL SILENCI

Quina edat teníeu?

Ara no recordo si la primera xerrada amb ells va ser el 2006 o el 2009. Havia tornat amb vint-i-un anys i vaig haver d'esperar fins a vuitanta! Els fills sabien que durant la guerra havia estat a Rússia i prou, era una anècdota.

L'oncle ens va fer una biografia a mida. De fet, els meus sogres, sense conèixer tota la història, no em volien perquè consideraven que havia corregut massa món.

Al pare després de la guerra el van represaliar i la família se'n va anar a viure a Mollet. La meva marxa a Rússia va ser un fet important dins del nostre cercle. Per tant, el fet d'haver-se traslladat a un altre lloc va ser una sort. Vam tornar a Barcelona el 1948, un any després del meu retorn. Però vam anar a parar al barri de la Sagrada Família, on encara vaig viure els primers anys de casada. Em vaig casar a 33 anys (que aleshores era molt tard), el 1959. El

meu marit era quatre anys més jove que jo. I ara ja fa 38 anys que soc vídua; l'Alfred va morir d'un vessament cerebral.

I devien quedar meravellats de sentir la vostra història...

Vaig fer la xerrada a l'Ajuntament de Gràcia. Era una sala gran i era ben plena. Va córrer molt la veu, entre l'escoltisme i tot plegat, i va venir-hi molta gent.

Va ser una experiència que em va fer por perquè, tot i que jo estava acostumada a fer classe a grups petits, mai no havia parlat davant de tanta gent. I sobretot perquè significava trencar aquest silenci de tants anys. Per això va ser molt important; va sortir bé i ja no he parat.

Aleshores ja teníeu enllestit el text del llibre?

Quan vaig fer aquesta primera xerrada, només tenia un parell de fitxes que encara guardo i dates. Posteriorment, per fer pràctiques a l'ordinador, és quan ho vaig posar per escrit.

Els fills van quedar impressionats, és clar. La meva filla, perquè el noi viu fora de Barcelona, ha vingut a les xerrades sempre que ha pogut. Diria que fins i tot ens ha ajudat a enfortir la nostra relació.

I la llengua russa? Com va ser que la vau recuperar?

Juntament amb l'experiència, vaig voler esborrar la llengua; vaig arribar a maleir-la i tot. Pensava: només em porta problemes, aquesta història que m'ha complicat tant la vida amb la família. Ni als amics més íntims podia explicar-los-en res, perquè era secret.

Però el temps va anar passant i el 1972 es va inaugurar l'Escola Oficial d'Idiomes de Drassanes. Quan em vaig assabentar que hi havia departament de rus, hi vaig anar, potser cap al 1973. Entre les mestres hi havia la Rosa Suárez, una asturiana evacuada com jo, per bé que la professora que vaig tenir més temps fou una russa que es deia Lídia Vasílievna Ievtuixenko (que tenia una certa relació amb el poeta amb qui compartia el cognom). També hi era la Luisa Fernández i una altra, ara no en recordo el nom, l'home de la qual, que es deia Cuervo, havia anat amb mi a classe. Les tres d'espanyoles, si no m'equivoco, eren asturianes; devien tenir el títol. Hi havien viscut més de vint anys, a l'URSS, i hi havien fet els estudis. I després va venir la Mercader i amb el temps també l'Helena hi va fer classe una temporada.

Aleshores arribaven vaixells soviètics al port de Barcelona i a vegades hi havíem anat a fer pràctiques de debò. Vaig reprendre l'aprenentatge del rus amb molta il·lusió i no em va costar.

Un cop aconseguit el títol de rus, vaig fer classes desinteressadament a amics i familiars. En enviudar, el Club d'Amics de la Unesco, del qual érem socis, va proposar-me de fer-hi classes i ho vaig acceptar. Esporàdicament tenia alumnes a casa. Ho vaig fer amb entusiasme i plena dedicació i potser aprenia més ensenyant que quan anava a l'EOI.

I finalment, vau començar a treballar a l'agència AFZ, de la mare d'Helena Vidal.

Això va ser molt posterior. La primera vegada que els vaig veure vam coincidir en un tren, però no vaig gosar dir-los res. Després, com que nosaltres veníem llibres, en un racó de La Llar de Llibre vaig veure llibres en rus. Sembla que els havia fet arribar una editorial russa per tal que en fessin difusió i em van dir que ja tenien un traductor: l'August Vidal. En aquest moment jo era casada i tenia fills; devien ser els primers anys seixanta. Em van facilitar l'adreça i ens vam veure. Però era evident que la situació els feia por i jo també havia assumit aquella prudència generalitzada.

Però després, amb els anys, ens vam retrobar. Ells tenien una agència literària i treballaven amb drets d'autor. Jo tenia una coneguda, l'Àngels Margarit (que també ha traduït del rus), que em va comentar que buscaven algú. No havien trobat ningú que es defensés amb el rus i jo vaig encaixar-hi de seguida i ens ho vam passar molt bé amb la Lina i l'Helena. També hi treballava en Ricard San Vicente i vam fer molt bona amistat.

Quan li van fer l'homenatge i es va presentar el llibre sobre l'August Vidal, hi vam anar tant el Ricard com jo mateixa en qualitat de deixebles seus. Els pares d'en Ricard també eren nens de la guerra.

Quan la Lina es va jubilar, l'agència me la vaig quedar jo. Ja es veia que l'URSS estava una mica empantanegada. Malgrat haver-hi treballat, m'anava molt grossa, però la vaig mantenir tres anys. Aleshores els russos, centralistes ells que ho són molt, la van traslladar a Madrid i em van deixar al carrer. Del 81 al 84, més o menys, vaig portar l'agència.

L'Helena ha estat, per tant, la principal responsable de la publicació del llibre.

Sí, sens dubte: sense ella no hauria estat possible que aquest text veiés la llum. El va fer llegir a l'editor. I va ser un èxit. A noranta anys escriure un llibre! Ens estimem molt.

He de confessar que m'ha agradat molt el to del vostre relat. Hi expliqueu amb molta serenor episodis d'un gran dramatisme.

Jo ho escrivia per als meus fills, perquè sabessin què havia viscut el dia que jo faltés. Penso que és un testimoni valuós. Les coses de detall són importants. No tot és el relat dels vencedors, també hi ha les vides de gent com jo.

Abans d'acomiadar-nos, quina valoració en feu, avui, de l'experiència viscuda a l'URSS?

Amb la perspectiva del temps, ha estat molt formativa: he conegut moltes cultures i he recorregut mig món. I en una època en què no es viatjava. Vaig sortir de l'URSS el 26 de maig i fins al 4 de juliol no vaig arribar a Nova York. Aleshores anava així; eren desplaçaments llargs.

Ho trobo positiu en el sentit que m'ha donat un coneixement que d'altra manera no hauria tingut. Han estat les meves universitats, com deia Gorki; la vida m'ha fet de mestra.

Fem un parell de fotos com a record de la trobada i m'acomiado amb afecte de Roser Rosés, que tan generosament ha compartit amb mi les seves vivències. Ha estat una conversa tan sincera i colpidora com ho havia estat la lectura prèvia de *Trenes tallades*. Me'n vaig amb el convenciment que cal fer arribar als nostres joves aquest testimoni perquè entenguin que la història no pot deixar de banda l'experiència de dones com Rosés (en representació de tantes altres veus), que, encara avui, ens cal trencar el silenci.